

Maskiner og Mennesker: Kvinderetsforkæmper

Skoletjenesten, Arbejdersmuseet

Kampen for ligestilling på arbejdsmarkedet

Kvinder har altid deltaget i produktionen, men arbejdet har været inddelt i ulønnet eller underbetalt kvindearbejde og højstatusarbejde, som var forbeholdt mænd. Førindustrielt landbrug og håndværk var baseret på familiebrug med naturalieøkonomi, og arbejdsopgaverne var fordelt efter køn, generation og social status i husstanden, der også omfattede tjenestefolk, lærlinge og svende. Fx var pasning af heste mandsarbejde, mens kvinderne malkede køerne og forarbejdede mælken.

Marie Christensen taler ved De Samvirkende Tjenstepigeforeningers møde i Søndermarken, 1907.
ABA.

I Danmark slog industrialiseringen igennem i slutningen af 1800-tallet. Nu skabtes der en arbejderklasse i de stærkt voksende byer, handels- og kontorfaget ekspanderede, ligesom undervisnings-, sundheds- og socialektoren blev udbygget. I denne proces blev den førindustrielle kønsarbejdsdeling undermineret, og kvinders position i industrisamfundet blev sat til debat: Skulle de være lønarbejdere på linie med mændene eller husmødre i den moderne forbrugerfamilie?

Husmodermodellen havde bred tilslutning langt op i 1900-tallet. Fagforeningerne kæmpede for forsørgerløn: En mand skulle have en løn, som en hel familie kunne leve af. For arbejderbevægelsen vejede klasseinteresserne tungere end kønsspørgsmålet, sådan som især Nina Bang, der blev en fremtrædende socialdemokratisk politiker, har formuleret det i sine mange [taler](#). Og selvom Dansk Kvindesamfund blev stiftet med det formål at fremme kvinders selvforsørgelse, anfægtede foreningen ikke, at familien var gifte kvinders hovedopgave. Men den voksende gruppe ugifte kvinder havde brug for erhvervsarbejde. Kvindebevægelsen, der også kom til at omfatte kvindefagforeninger, blev derfor hovedaktøren i kampen for at åbne arbejdsmarkedet for kvinder og skaffe dem samme løn- og arbejdsvilkår som deres mandlige kolleger.

Uligelønnen institutionaliseres

Det lykkedes ikke for fagforeningerne at reservere industriarbejdspladserne for mænd. I 1900 var hver tredje industriarbejder i København en kvinde. Til gengæld opnåede de mandlige fagforeninger gennem overenskomster med arbejdsgiverne, at kvinder og mænd blev lønnet efter forskellige

tariffer, således at kvindelønnen kom til at ligge på 50-75 % af mandelønnen.

Frygten for at lavtlønnede kvinder skulle blive løntrykkere og strejkebrydere, fik enkelte fagforeningsledere til at kræve kvinder organiseret på lige vilkår med mænd; men de fleste fagforeninger udelukkede simpelthen kvinderne, som så måtte organisere sig separat. Fra 1873-1900 blev der dannet 27 kvindefagforeninger, hvoraf Kvindeligt Arbejderforbund stadig eksisterer, mens de øvrige efterhånden fusionerede med mandefagforeningerne. Kvindefagforeningernes første prioritet var etablering af arbejdspladser; det var den almindelige opfattelse, at arbejdsgiverne foretrak mænd, og kvinder kun kunne konkurrere på uligelønnen. Derfor blev ligeløn ikke et overenskomstkrav før efter Anden Verdenskrig.

De kvindelige bryggeriarbejderes 1. maj demonstration, 1907. KB

Handels- og kontorfunktionærerne organiserede sig i 1900 som et kønsblandet fagforbund. Ledelsen agiterede for ligeløn som et centralt programpunkt og markerede sig også i den kvindesaglige presse. Den gode vilje blev dog ikke omsat i konkrete aftaler. HK'erne fik indskrevet ligeløn ved overenskomstforhandlingerne 1963, 10 år før resten af LO-området.

Lærerinderne var den første store kvindegruppe på det offentlige arbejdsmarked. Efter at de i 1859 havde fået adgang til at tage eksamen og undervise i kommuneskolerne i København, åbnedes der ved lov i 1867 adgang til skolerne i resten af landet. Da hovedstaden havde sin egen skoleadministration, var det første gang, Rigsdagen skulle tage stilling til kønsbestemt løn. Regeringen spillede forsigtigt ud med et lovudkast, der efter behandlingen i Folketinget blev forelagt Landstinget som et lovforslag. Lærerindelønnen blev 2/3 af lærerlønnen, og i drøftelsen indgik de argumenter, der de næste 50 år prægede synet på kvindelig arbejdskraft.

Man hævdede, at mænd skulle have højere løn, fordi de var forsørgere, mens kvinders plads var i hjemmet. Hvis kvinder, og her var kun tale om ugifte, var nødt til at tage erhvervsarbejde, skulle de lønnes lavere, fordi de på grund af deres fysiske og psykiske svagelighed ydede mindre end mænd. Desuden kunne kvinder klare sig med færre midler, fordi de var mere nøjsomme af natur.

Kvindelige embedsmænd

I 1866 blev Mathilde Fibiger, 15 år tidligere havde skudt den kvindesaglige debat i gang i Danmark, ansat ved telegrafstationen i Helsingør og dermed den første kvindelige statseembedsmand. Enkelte andre institutioner med særlig progressiv ledelse som Statistisk Bureau, nu Danmarks Statistik, og Rigsarkivet ansatte fra henholdsvis 1879 og 1889 også kvinder. Det gav anledning til fortsatte drøftelser af sagen på Rigsdagen, der fastsatte normering og løn for statslige virksomheder.

Medstifteren af Dansk Kvindesamfund Fredrik Bajer, der var folketingsmedlem for Venstre, introducerede ligelønsprincippet under behandlingen af lønningslov for telegrafvæsenet i 1881. Herefter blev det et fast punkt på den politiske dagsorden, fx under forhandlingerne om Forslag til

Lov om Lønninger ved Telegrafvæsenet i 1887-89, der også inddrog spørgsmålet om kvinders arbejdsduelighed og resulterede i en lovfæstelse af kvinders ret til ansættelse og oplæring i telegrafvæsenet. En tilsvarende bestemmelse blev vedtaget for Postvæsenet i 1889 og for Statistisk Bureau i 1895, idet akademiske stillinger dog blev undtaget.

Telefonistinde på KTAS.
Danske Kvinders Fotoarkiv.

Den forordning fra 1875, der tillod kvinder at studere ved universitetet, pointerede, at de dermed ikke havde fået adgang til de embeder, universitetsuddannelserne åbnede for mænd. De første kvindelige akademikere var læger og magistre og slog sig ned som privatpraktiserende læger og lærerinder i privatskoler.

I 1887 tog den første kvindelige jurist Nanna Berg, gift Kristensen-Randers, eksamen og blev ansat som fuldmægtig hos advokat Svend Høgsbro, der var medlem af Dansk Kvindesamfunds styrelse. Myndighederne ville imidlertid ikke anerkende hendes fuldmagt, og striden førte i 1888 til Højesterets dom for, at stillinger som sagførere var forbeholdt mænd. Først efter en ændring af sagførerloven i 1906 blev det muligt for kvinder at drive advokatvirksomhed.

Det var unikt, at historikeren Anna Hude allerede i 1889 fik en videnskabelig stilling i Rigsarkivet. Den første kvindelige statsvidenskabelige kandidat Meta Hansen blev ganske vist ansat i Statistisk Bureau i 1893, men fastfrosset i en assistentstilling, hvorfra hun de følgende 18 år måtte se sig overhalet af nyuddannede mandlige fagfæller. Gentagne forslag om også at give kvinder ret til bureauets akademikerstillinger blev bremset af Landstinget, der syltede det i et udvalg, som skulle tage stilling til kvinders adgang til embeder generelt.

Ligestillingslove efter grundlovsændringen

I kvindesaglige kredse betragtede man ligeløn som simpel retfærdighed og mente, at det på længere sigt var den eneste vej til en ordentlig løn både for mænd og kvinder. Det fremgik fx af et møde i 1888 om lærerindelønnninger, fulgt op af indlæg i Dansk Kvindesamfunds medlemsblad. Kræfterne blev imidlertid brugt på valgretskampen ud fra det ræsonnement, at når kvinder havde opnået politisk ligestilling, ville ligestilling på de resterende områder nærmest være en ekspeditionssag. I mellemtiden styrkede lærerinderne deres faglige position gennem dannelsen af Københavns Kommunelærerindeforening i 1891, hvis første sejr var udnævnelsen af en kvindelig skoleinspektør i 1894. I 1900 lykkedes det at få Anne Bruun valgt til Danmarks Lærerforenings hovedstyrelse, der siden stiftelsen 1874 havde været totalt domineret af mænd.

Efter grundlovsændringen i 1915 kom lønsspørgsmålet igen i fokus, yderligere aktualiseret af prisstigningerne under Første Verdenskrig. Da regeringen i 1917 nedsatte en lønningskommission, der skulle kulegrave det offentlige lønssystem, blev der på Dansk Kvindesamfunds anmodning udpeget en kvinde blandt de 19 medlemmer. Valget faldt på en lærerinde: Thora Pedersen, der både skulle være den eneste repræsentant for samtlige kvindelige tjenestemænd og den ene af to repræsentanter for Danmarks Lærerforening, hvor de fleste medlemmer var mænd og modstandere af ligeløn. Denne vanskelige position gjorde hende til skydeskive for oppositionen mod Danmarks Lærerforenings udkast til en ny lønningslov, der byggede på ligelønsprincippet og som for at imødekomme modstanderne introducerede et forsørgertillæg til gifte lærere. Desuden skulle forskolelærerindeuddannelsen nedlægges, så alle lærere havde samme uddannelse.

Elna Munch på talerstolen i Folketinget d. 19. 6. 1918.
Folketingets Bibliotek.

Forslaget blev efter en hidsig debat nedstemt ved en urafstemning, og for at undgå en sprængning af foreningen indgik man et kompromis, hvorefter Thora Pedersen i lønningskommissionen kunne arbejde for ligeløn, mens den anden repræsentant fra Danmarks Lærerforening var imod. I lønningskommissionen var holdningen til ligeløn lige så forskellig. Det afklarede ikke situationen, at man henvendte sig til statsinstitutionerne med en række spørgsmål om deres kvindelige medarbejdere. Svarene varierede fra, at kvinder var lige så gode - måske endda bedre - end mænd, til at deres arbejdsindsats var ringere, og at de kun kunne bruges til mindre krævende opgaver. Når et flertal alligevel endte med at anbefale ligeløn i den betænkning, kommissionen afleverede i 1919, skyldtes det i høj grad Thora Pedersens politiske tæft og pædagogiske evner.

Med de første valg efter grundlovsændringen, der fandt sted i 1918, begyndte et nyt kapitel i dansk parlamentarisk historie. Tidligere var kvindesaglige synspunkter ført frem af feministiske mænd, nu overtog de kvindelige rigsdagsmedlemmer selv stafetten. Elna Munch benyttede finanslovsdebatten i 1918 til at efterlyse love, der sikrede ligestilling på de områder, hvor der endnu var forskelsbehandling, og i 1919 forelagde regeringen såvel et forslag om at give kvinder adgang til alle embeder, på nær de militære, som en lønningslov efter de retningslinier, kommissionen havde lagt. Det sidste blev vedtaget uden problemer, og Dansk Kvindesamfund kunne i slutningen af året holde en ligelønsfest, hvor formanden Julie Arenholt formede sin tale som en hyldest til Anne Bruun og Thora Pedersen. Derimod gik sagen om embeder i hårdknude på grund af uenighed om kvindelige præster.

Teologisk embedseksamen var på det teologiske fakultets anmodning undtaget i 1875-anordningen om kvinders adgang til universitet, og selvom kvinder fra 1904 kunne blive cand.theol.er, var modstanden mod kvindelige præster stadig massiv. Venstre og Det Konservative Folkeparti krævede

kirkelige embeder ud af lovforslaget og fik bl.a. opbakning fra menighedsrådene. Uenigheden rakte langt ind i kvindesaglige kredse og splittede også kvinderne i Rigsdagen, der rettede ind efter partilinen.

Folketingsflertallet bestående af Socialdemokrater og radikale vedtog forslaget. Da det to gange var nedstemt i Landstinget, bøjede de sig i 1921 i erkendelse af, at en beskåren lov var bedre end slet ingen. Den store skuffelse i kvindeorganisationerne blev bl.a. formuleret af seminarieforsøger Magdalene Lauridsen.

Kvindes adgang til præsteembeder blev lovfæstet i 1947 og i 1992 faldt den sidste skranke i militæret, da man i flyvevåbenet begyndte at uddanne kvindelige jagerpiloter.

Forslag til videre læsning om kvinders arbejde, erhvervsmuligheder og løn:

Broch, Birte: Kvindearbejde og kvindeorganisering: kvinder i konfektionsindustrien 1890-1914. SFAH, 1977, 195 s.

Hollmann, Lone: Syersker og fabriksarbejdere i Odense 1870-1901. Odense: Historisk Institut. Odense Universitet, 1989, 101 s.

Kochendorff-Andersen, Jessie: De københavnske kommunelærerinders organisering og deres kamp for ligestilling 1891 - 1921. Slangerup, 1983, 90 s.

Liversage, Toni: At erobre ordet: kvinderne og arbejderbevægelsen. Kbh.: Tiderne Skifter, 1980, 221 s.

Nielsen, Marie: Revolution: artikler om parti, klassekamp og kvindekamp. Udvalgt og kommenteret af Morten Thing. Kbh.: Tiderne Skifter, 1975, 308 s.

Posing, Birgitte: Arbejderkvinder og kvindearbejde i København ca. 1870-1906. Ålborg: Ålborg Universitetsforlag, 1980, 149 s.

Rostgård, Marianne: Teknologiudvikling og kønsarbejdsdeling indenfor tekstilindustrien i Danmark ca. 1830-1915: hvordan kvinders arbejde blev til kvindearbejde. Ålborg: Institut for samfundsudvikling og planlægning. Ålborg Universitetscenter, 1991, 195 s.

Vammen, Tinne: Rent og urent: hovedstadens piger og fruer 1880-1920. Gyldendal, 1986, 296 s.

Publikationerne kan lånes på KVINFOs bibliotek.

Kildeliste til arbejde:

Skema over kønsarbejdsdelingen på landet i Tereza Burmeister m.fl.: "Heks, hore og ærbar kvinde" s. 31-32.

"Erhvervsbeskæftigede kvinder i København 1855-1916" i Birte Broch: "Kvindearbejde og kvindeorganisering", 1977 s. 180-182.

Nina Bangs indlæg under 1. behandling af Forslag til Lov om Kvinders Adgang til Tjenestestillinger og Hverv i Landstinget 24.6.1919 i "Rigsdagstidende 1918-19. Landstinget" s. 2230-38.

Ændringer i Dansk Kvindesamfunds formålsparagraf i årene 1871-1915 fra Gyrithe Lemche: "Dansk Kvindesamfunds Historie gennem 40 Aar", 1939

Kvindelige arbejderes andel af samtlige arbejdere i København 1890-1916 i Birte Broch: Kvindearbejde og kvindeorganisering, 1977 s. 65.

"Timelønnen for faglærte og ufaglærte mænd og for kvinder i København 1872-1914" i Birte Broch: "Kvindearbejde og kvindeorganisering", 1977 s. 81.

"Referat af Mødet for alle kvindelige Arbejdere i Tobaksfaget" i "Social-Demokraten" 26.6.1875

"Kvindelige københavnske fagforeninger 1870-1900" i "Årbog for arbejderbevægelsens Historie" nr. 1, 1971 s. 90-91.

"Dansk Handels- og Kontormedhjælper-Tidende" 1.2.1901 s. 1-2.

"Handels og Kontorhjelpernes Organisation og Kvinderne" i "Kvinden og Samfundet", 1916 s. 196.

"Udkast til Lov om Ansættelse af Lærerinder ved de offentlige Skoler i Kjøbstæderne og paa Landet samt om disses Lønning" i "Rigsdagstidende 1866-67. Tillæg A" s. 1161-66.

"Forslag til Lov om Ansættelse af Lærerinder ved de offentlige Skoler", vedtaget af Folketinget 6.2.1867 i "Rigsdagstidende 1866-67. Tillæg A" s. 2137-38.

Uddrag af Johannes Forchhammers indlæg ved 1. behandling af Forslag til Lov om Ansættelse af Lærerinder ved offentlige skoler i Landstinget 28.2.1867 i "Rigsdagstidende 1866-67. Landstinget" s. 2187- 92.

Fredrik Bajers indlæg ved 1. behandling af Forslag til Lov om Lønninger ved Telegrafvæsenet i Folketinget 16.12.1887 i "Rigsdagstidende 1887-88. Folketinget" s. 877-79.

"Forslag til Lov om Lønninger ved Telegrafvæsenet" fremsat 5.10.1887 i "Rigsdagstidende 1887-88. Tillæg A" s. 2027-2030 og 2044-2046.

"Uddannelse og Erhverv" i "Alle Tiders Danske Kvinder", 2000 s. 57.

"Anordning af 25.6.1875 angaaende Kvinders Adgang til et erhverve akademisk Borgerret ved Københavns Universitet" i "Lovtidende", 1875

"Embedseksaminer fordelt efter Fakulteter" i "Kvindelige Akademikere" s. 176.

Marcus Rubin: "De københavnske Kommunelærerinders Løn" i "Kvinden og Samfundet", 1889 s. 9-13 og Anne Bruun: "De Københavnske Kommunelærerinders Løn" i "Kvinden og Samfundet", 1889 s. 65-70.

Fremlæggelse og drøftelse af Lønsagen på Ombudsmødet i Danmarks Lærerforenings 8.-9.8.1917" i "Folkeskolen", 1917 s. 312- 13 og 320-22.

Thora Pedersen: "Vort Lønforslag" i "Folkeskolen", 1917 s. 350-51.

"Stemmeseddel om Lovændringer og Lønprincipper" i "Folkeskolen", 1917 s. 395 og "Afstemmningen" i "Folkeskolen", 1917 s. 414.

"ad Spørgsmaal 7 a" i "Betænkning fra Lønningskommissionen af 1917", 3. bind, 1919 s. 436-47.

"Mænds og Kvinders Løn" i "Betænkning fra Lønningskommissionen af 1917", 1. bind, 1919 s. 78-88.

"Kvinder på Rigsdagen 1819-53" i "Alle Tiders Danske Kvinder", 2000 s. 186-87.

Elna Munchs indlæg under Folketingets 1. behandling af Finanslov for 1919-20 i "Rigsdagstidende 1918-19. Folketinget" s. 527-529.

"Forslag til Lov om Kvinders Adgang til Tjenestestillinger og Hverv", fremsat 14.1.1919 i "Rigsdagstidende 1918-19. Tillæg A" s. 3415-3416.

"Ligelønsfesten 19.11.1919" i "Kvinden og Samfundet", 1919 s. 173-74.

Det teologiske fakultets udtalelse i "Københavns Universitets Årbog", 1875

"Menighedsraadenes Stilling til Kvinders Adgang til Præste-Embeder" i "Kvinden og Samfundet", 1921 s. 27.

"Kvinder som præster" i "Kvinden og Samfundet", 1919 s. 32-33.

Elna Munchs indlæg under 2. behandling af Forslag til Lov om Kvinders Adgang til Tjenestestillinger og Hverv i Folketinget 24.4.1919 i "Rigsdagstidende 1918-19. Folketinget" s. 4949-61.

Inger Gautier-Schmits indlæg under 1. behandling af Forslag til Lov om Kvinders Adgang til Tjenestestillinger og Hverv i Landstinget 24.6.1919 i "Rigsdagstidende 1918-19. Landstinget" s. 2221-26.

Magdalene Lauridsen: "Jeg skammer mig!" i "Kvinden og Samfundet", 1921 s. 30.

Kilde: Dansk Kvindehistorie, Kvindekilder 1850-1920 <http://www.kvinde.dk/side/1043/>